

MARINUS VAN SANTEN

Een overbodige confrontatie

Waarom was de Frans-Duitse oorlog in 1870 nodig? Niet voor de totstandkoming van een verenigd Duitsland. Dat was er zonder die oorlog ook wel gekomen. Jammer dus, zeker gezien het verloop van de oorlog, die zoveel onnodige slachtoffers eiste.

'De staatsman lijkt op een wandelaar in het bos die weet waarheen zijn tocht leidt, maar niet op welk punt hij uit het bos tevoorschijn zal komen ... Ik had met vreugde iedere oplossing aangegrepen, die ons zonder oorlog tot de uitbreiding van Pruisen en de eenheid van Duitsland zou hebben gebracht. Er leiden vele wegen naar mijn doel. Ik moet ze in de juiste volgorde de ene na de andere inslaan, de gevaarlijkste als laatste. Eenvormigheid was niet mijn stijl.'

Waarschijnlijk kan men nauwelijks beter dan in diens eigen woorden het beleid van Otto von Bismarck karakteriseren, dat beslissend bijdroeg tot het ontstaan van de eenheid van Duitsland. De geciteerde uitspraak maakt echter duidelijk dat de vanzelfsprekendheid en de doelbewuste indruk die zo kenmerkend lijken voor het optreden van 'de ijzeren kanselier', het zeker verdienen om nader bekeken te worden. Licht het immers niet voor de hand om te veronderstellen dat er een ononderbro-

ken lijn loopt tussen het moment dat Bismarck in 1862 het politieke roer in Pruisen overneemt en 18 januari 1871, als in de Spiegelzaal van Versailles het Duitse keizerrijk wordt geproclameerd?

Bismarck werd tot het kanselierschap van Pruisen geroepen op het moment dat het land in een diepe politieke crisis verkeerde. Het voorstel van koning Wilhelm I om een aanzienlijke uitbreiding van de legerbegroting goed te keuren was verworpen door de Pruisische Landdag. De parlementariërs waren niet zozeer gekant tegen het voorstel als zodanig, als wel tegen het vergroten van de koninklijke machtspositie die er volgens hen het gevolg van zou zijn. Wilhelm vroeg Otto von Bismarck, een fervent aanhanger van het Pruisisch koningschap kanselier te worden van een nieuw te vormen regering. De kersverse regeringsleider trotseerde vervolgens een woedende Landdag en dreef de legerhervorming door.

De Duitse Bond

In 1864 ontstond grote opwin- ding in heel Duitsland. De koning van Denemarken had Sleeswijk en

Holstein die door hem reeds werden bestuurd, maar die ook deel uit- maakten van de Duitse Bond, gean- nexeeerd. De Duitse Bond was opge- richt op het Congres van Wenen (1814-1815) om een gesloten een- heidsfront te vormen tegenover een eventueel weer agressief wordend Frankrijk. Naar binnen toe diende Duitsland echter verdeeld te blijven, zodat er niet een nieuwe sterke Midden-Europese macht zou ont- staan. Achtendertig staten maakten er deel van uit, met Oostenrijk en Pruisen als belangrijkste leden. Die twee leidden dan ook de militaire operatie tegen de Deense vorst, en na een succesvolle afronding daarvan namen zij samen het bestuur van de onteigende gebieden op zich. Slees- wijk werd namens de Duitse Bond geregeerd door Pruisen. Oostenrijk kreeg het beheer over Holstein.

Weldra ontstonden spanningen tus- sen beide Duitse grootmachten. Bismarck had dat overigens reeds in de jaren vijftig zien aankomen. Hij beschouwde het eenwordingsproces van Duitsland als onontkoombaar. Dat zou volgens hem evenwel niet zonder bloedvergieten kunnen plaats- vinden, ofwel 'durch Blut und Eisen',

Marinus van Santen is docent geschiedenis aan het Corderius College in Amersfoort.

zoals hij de Landdag in zijn regeringsverklaring van 1862 had voorgehouden. Hij zocht dus bewust de confrontatie met Oostenrijk, en kreeg die ook, door met de concurrent een bestuursconflict over de zojuist ingepalmde gebieden te forceren. In juni 1866 escaleerde dit tot de zogeheten *Bruderkrieg*; Pruisen versloeg in een succesvolle veldtocht de Oostenrijkers (slag bij Königgrätz), ondanks de hulp die de laatsten van een aantal Duitse bondgenoten kregen. Met name de introductie van het achterlaadgeweer had het Pruisische leger een tactische voorsprong gegeven.

Na afloop van de strijd diende Oostenrijk in het kader van het vredesverdrag politiek afstand te nemen van Duitsland. De Duitse Bond werd opgeheven en vervangen door een Noord-Duitse bond die de Duitse staten ten noorden van de rivier de Main omvatte, onder leiding van Pruisen. De nieuwe bond sloot defensieve verdragen met de overgebleven Zuid-Duitse staten Beieren, Baden en Württemberg.

Er bleef nu nog één belangrijke tegenstander over van een eventuele Duitse eenheid onder leiding van Pruisen, namelijk Frankrijk. De spanningen met dit land waren opgelopen doordat Bismarck de vage toezeggingen aan Napoleon III over Franse gebiedswinst in het Duitse Rijnland, die hij had gedaan om de Franse neutraliteit tijdens het conflict met Oostenrijk te kopen, niet nakwam.

In het jaar 1870 kwam daar de Spaanse troonopvolgingskwestie bij. Toen de Spanjaarden op zoek waren naar een nieuwe monarch, had Bismarck een neef van de Pruisische koning als kandidaat aanbevolen. Deze zag echter af van de vooruitzichten op een troon die in Europa als uiterst wankel te boek stond. De Franse regering vreesde intussen dat een Hohenzollern op de Spaanse troon een mogelijke herhaling zou betekenen van de Habsburgse omsingeling, waartegen reeds in de zestiende en zeventiende eeuw uiteindelijk met succes was gevochten. Men eiste van Wilhelm I de belofte dat hij nooit een familielid zou toestaan om de troon in Madrid te

bestijgen. Deze zag echter geen enkele reden om een dergelijke garantie af te geven, gezien de negatieve beslissing die zijn neef inmiddels reeds had genomen. Vanuit het kuuroord Bad Ems waar hij de Franse gezant Benedetti had ontvangen en over zijn weigering geïnformeerd, telegrafeerde hij een verslag van het in goede harmonie verlopen onderhoud naar Berlijn. Hij verzocht zijn kanselier om de pers over de gang van zaken in te lichten. Bismarck benutte de mogelijkheid om de zaak op de spits te drijven; hij liet een provocerende anti-Franse samenvatting van de gesprekken tussen de koning en de gezant in de kranten verschijnen.

Deze affaire, naar het communicatiemiddel de *Emser Depesche* genoemd, bracht de door hem beoogde oorlogszuchtige, tegen Duitsland gerichte oorlogsstemming in Frankrijk teweeg. Het Franse parlement kwam op 15 juli 1870 met de oorlogsverklaring. Hierdoor waren de

Zuid-Duitse staten gedwongen om zich achter de Noord-Duitse bond, in casu Pruisen, op te stellen. De Frans-Duitse oorlog bracht wederom een daverende Duitse overwinning, met de proclamatie van het Duitse Keizerrijk als kroon op het werk van de architect van de Duitse eenheid, Otto von Bismarck.

'Ijzeren Kanselier' of 'witte revolutionair'? ²

Het hierboven geschetste geschiedbeeld, dat na de eenwording van Duitsland lange tijd toonaangevend was, wordt tegenwoordig als te finalistisch beschouwd. Met andere woorden, het is teveel bepaald door de comfortabele positie van de historicus, die weet wat de afloop van de bestudeerde episode is, en die zijn beschrijving van de gebeurtenissen door dit gegeven laat dicteren. Het is namelijk de vraag of Bismarck zo bewust heeft toegewerkt naar de Duitse eenwording. In wezen was hij namelijk aartsconservatief, en het in de negentiende eeuw als progressief er-

Generaal Helmuth von Moltke

Keizer Napoleon III

Prins Friedrich Karl van Pruisen

Maarschalk Achille Bazaine

varen streven naar een verenigd Duitsland paste eigenlijk niet in zijn wereldbeeld. Hij zag de Duitse wil tot eenheid eerder als een proces dat niet te stuiten was.

De twee opties die reeds lang in de discussies opdoemden, waren een zogeheten 'Grootduitse' eenheid, dus onder leiding van Oostenrijk, of een 'Kleinduitse' onder leiding van Pruisen, en derhalve zonder de Habsburgse monarchie.

Het moge duidelijk zijn dat de tweede mogelijkheid veruit de voorkeur van Bismarck had. Maar daarmee was zijn gedachtenspel niet afgerond. Binnen die door Pruisen gedomineerde eenheid diende de heersende elite, bestaande uit de *Junker*, de Pruisische landadel, de boventoon te blijven voeren, zij het natuurlijk als gehoorzame assistenten van de Pruisische koning. Wat hem betreft was de mogelijkheid van een eventueel te realiseren Duitse eenheid hieraan volledig ondergeschikt.

Het uitlokken van de confrontatie met Oostenrijk paste naadloos in het Bismarckiaanse concept. Het zal altijd wel een twistpunt blijven in hoeverre hierbij bewuste planning een rol heeft gespeeld, of dat de loop der gebeurtenissen de Pruisische kanselier in de kaart speelde. Duidelijk is wel dat met de afloop van de *Brüderkrieg* voor Bismarck het einddoel in feite was bereikt.

Frankrijk was evenwel zeer ontevreden met de gang van zaken, en Bismarck besepte dat. Hierbij speelde niet alleen mee dat hij keizer Napoleon III een strek had geleverd in verband met de confrontatie met Oostenrijk. Bovenal besepte hij dat Frankrijk de eenwording van Duits-

land bepaald niet als een gunstige ontwikkeling zou begroeten.

Daarbij kwam dat invloedrijke personen in de Franse hoofdstad als keizerin Eugénie en minister van buitenlandse zaken Gramont, er op uit waren om Pruisen een vernedering te bezorgen. De regering-Olivier bleek niet bij machte om het hoofd koel te houden tegenover deze krachten, die bewust de onder de Franse bevolking levende nationalistische sentimenten bespeelden.

Toen de Spaanse troonopvolgingskwestie tot een climax in de Frans-Pruisische verhoudingen leidde, concludeerde Bismarck dat dit het moment was om de onontkoombare confrontatie niet langer uit de weg te gaan. Temeer omdat de Zuid-Duitse staten, op basis van na 1866 gesloten verdragen, verplicht waren om samen met Pruisen op te trekken. Weliswaar zat hij bepaald niet te wachten op een samengaan met de Zuid-Duitse staten in een grotere Duitse eenheid, waardoor immers de Pruisische suprematie, die in het kader van de Noord-Duitse Bond nog gewaarborgd leek, onder druk zou kunnen geraken. Anderzijds wenste hij zich niet te verzetten tegen datgene wat hij beschouwde als een noodzakelijk uit de geschiedenis voortvloeiende ontwikkeling.

1870: de legers

Dankzij de hervormingen die door Bismarck waren gerealiseerd, beschikte de Noord-Duitse Bond over een leger van 730.000 dienstplichtigen en reservisten en ongeveer 200.000 veteranen van de zogeheten *Landwehr*. Een flink aantal nieuwe officieren was afkomstig uit de bur-

gerij, maar dit had geen merkbare invloed op het adellijke karakter van het corps.

Sinds 1857 werd de generale staf van het leger geleid door generaal Helmuth von Moltke. Hij was een geboren stafofficier en een begaafd militair theoreticus. Zijn genialiteit bleek vooral in de bekwaamheid om de verworvenheden van de moderne industriële samenleving in zijn strategisch concept op te nemen. Een snelle mobilisatie van reserves, verrassende concentratie van grote eenheden op belangrijke punten, het gebruik van spoorlijnen en de telegraaf hoorden hierbij.

Het actief leiden van veldslagen liet Moltke echter gaarne over aan de commandanten te velde. Hij ging ervan uit dat de oorlog bij het begin van het gevecht zijn eigen dynamiek kreeg.³ Dit leidde vaker dan men zou verwachten tot eigenzinnige acties van generaals, die zelfs directieven van hun superieuren domweg negeerden. De spreekwoordelijke Pruisische kadaverdiscipline gold in navolging van de verhoudingen in de samenleving in het algemeen alleen voor het lagere kader en de manschappen.

Hoewel hervormingsplannen een regulier driemaal grotere sterkte in 1875 voorzagen, telde de Franse strijdmacht die in 1870 de Pruisen tegemoet trad niet meer dan 225.000 man. Zij was verdeeld over acht legerkorpsen die vanwege de beperkte capaciteit van het Franse spoorwegnet moesten worden verdeeld over twee concentratiegebieden: respectievelijk de Elzas en Lotharingen, waar de meeste troepen lagen, het Rijnleger.

Het opperbevel over alle strijdkrachten was in handen van keizer Napoleon III zelf. Zijn plaatsvervanger was maarschalk Achille Bazaine, commandant van één der legerkorpsen. Deze had zijn militaire kwaliteiten getoond tijdens de Krimoorlog, in de oorlog tegen Oostenrijk in Italië in 1859 en in de jaren zestig tijdens het Mexicaanse avontuur. Hij was een populaire legerkorpscommandant. Maar toen de keizer hem op 12 augustus de leiding overdroeg van het gehele Rijnleger, bleek Bazaine totaal niet bestand tegen de grote druk waaronder hij kwam te verkeren.

Zijn slechte prestaties waren symptomatisch voor het optreden van het gehele Franse officierscorps. Het streven om een deel van hen te laten voortkomen uit de lagere rangen had gezorgd voor een moeizame mengeling met collega's van de militaire academie. En zich verdiepen in de krijgswetenschap behoorde niet tot de heersende cultuur van de Franse militaire elite.

Het ontbreken van een generale staf leidde tot grote organisatorische tekortkomingen. De mobilisatie verliep dermate rommelig dat vele reservisten hun bestemming zo laat bereikten, dat hun eenheden de kazernes reeds hadden verlaten. Duizenden dwaalden vervolgens rond in het achterland, op zoek naar onvindbare regimenten.

Bewapening

Het Franse *Chassepotgeweer*, op bevel van Napoleon III ontwikkeld naar aanleiding van de waarnemingen tijdens de *Brüderkrieg* van 1866, was ontegenzeggelijk veel beter dan het door de Pruisen nog steeds gehanteerde naaldgeweer van Dreyse. Een betere gasafdichting van de Franse achterlader zorgde voor een effectief schootsbereik van 500 meter. Het verouderde Pruisische geweer kwam niet half zover, was veel onzuiverder en bovendien storingsgevoeliger. De Pruisische soldaten, die nog steeds in gesloten gelederen over het slagveld oprukten, leden dan ook zware verliezen tegen de Fransen, die veel eerder het vuur konden openen. Aan Franse zijde beschikte men bovendien over de *mitrailleuse*, een voorloper van de mitrailleur. Het

wapen was echter zo geheim dat het pas bij het begin van de operaties werd gepresenteerd. Hoewel het uit 25 lopen tegelijk, 5 keer per minuut een salvo kon afgeven, en zo uiterst effectief had kunnen zijn tegen vijandelijke infanterie, werd het overwegend ingezet als ondersteuning van de artillerie, zodat de militaire waarde ervan gering bleef.

De productie van het nieuwe geweer was intussen dermate kostbaar gebleken, dat er geen geld aan Franse

aanval te concentreren. Wat het verdere verloop van de operaties betreft, presenteerde hij de volgende alternatieven:

1. slag leveren aan de Saar; vernietigen van de vijand in Lotharingen door de gezamenlijke Duitse legers;
2. slag leveren bij Metz; zuidelijk om deze stad heentrekken en vervolgens de vijand naar het noorden tegen de Belgische grens aan omsingelen;
3. Hierna het leger opdelen; de omsingelde tegenstander uitschakel-

Franse soldaat met het nieuwe Chassepotgeweer, dat zuiverder schoot en een veel groter bereik had dan het geweer, dat de Duitsers gebruikten.

kant overbleef om ook het geschut te moderniseren. Zodoende werd nog steeds gebruik gemaakt van de verouderde bronzen voorladers. De les die de Fransen uit de oorlog van 1866 hadden getrokken was, dat de Pruisische artillerie geen beslissende rol in de strijd had gespeeld. Men vergat echter dat dit werd veroorzaakt door het te verspreid inzetten van het geschut. De stalen Pruisische achterladers konden echter als ze geconcentreerd werden ingezet bijzonder doeltreffend zijn, zoals zou blijken.

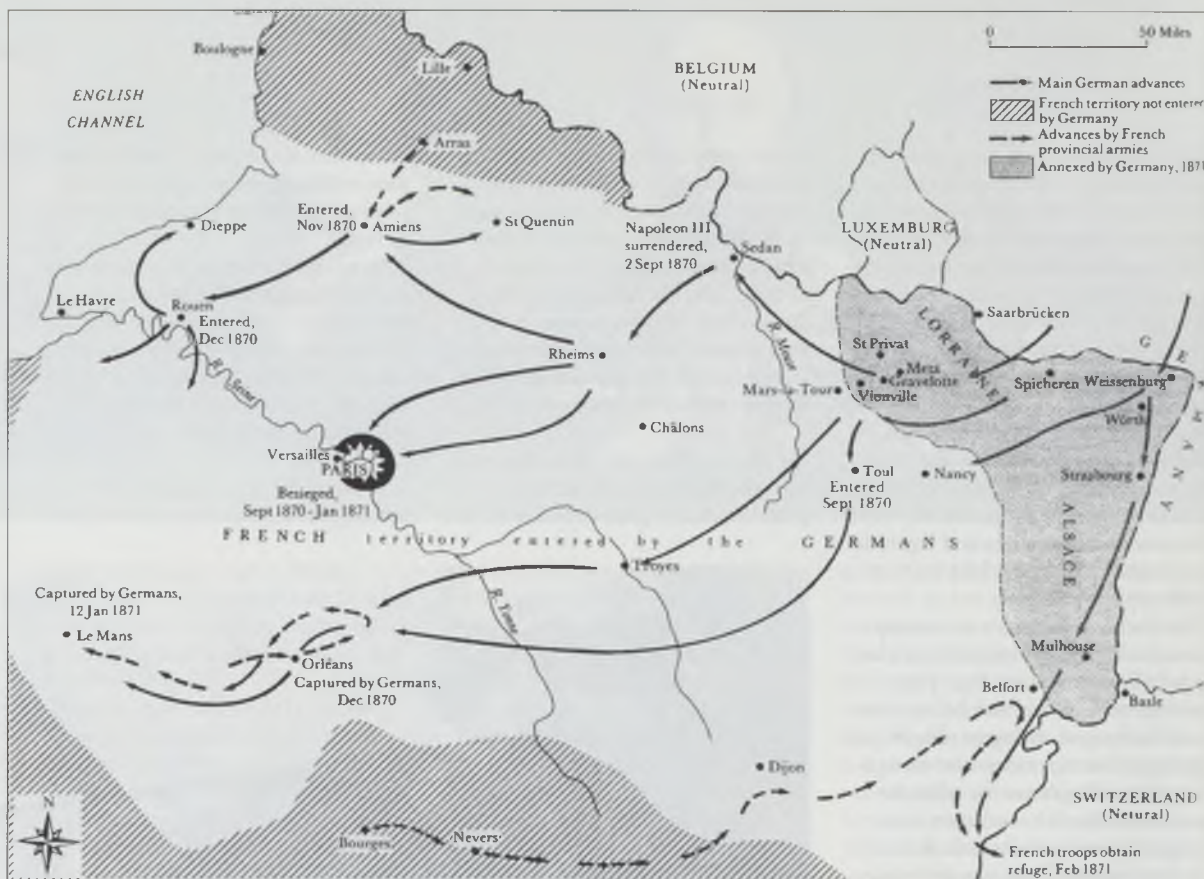
Strategie

Von Moltke hield bij het opstellen van zijn krijgsplan rekening met een Frans leger dat onmiddellijk in de aanval zou kunnen gaan, maar ook met een afwachende houding van de tegenstander. In het eerste geval diende men zich natuurlijk eerst op het afslaan van de

en en met de hoofdmacht doorstoten naar Parijs.

Het Franse plan beoogde het doorsnijden van Duitsland langs de rivier de Main, waardoor de aanval op de Noord-Duitse Bond vanuit het zuiden kon worden ingezet. Hierbij werd gehoopt op ondersteuning door Oostenrijk, maar daarover was nog niet onderhandeld! De Oostenrijkers snapt er niets van.⁴ Zij rekenden overigens wel op een Franse overwinning en hoopten in dat geval de Zuid-Duitse staten weer onder hun controle te kunnen krijgen.

De Russen oefenden intussen druk uit op Wenen om neutraal te blijven. Zij wilden een Frans-Oostenrijks samengaan voorkomen. De Britse regering zag liever geen Franse expansie langs de Rijn en spande zich in om van beide partijen een neutraliteitsverklaring met betrek-

De belangrijkste Duitse troepenbewegingen en gevechten van de Frans-Duitse oorlog 1870-1871.

king tot België los te krijgen. De Franse diplomatie rekende er echter op van al deze Europese mogendheden op z'n minst morele ondersteuning zouden leveren in de confrontatie met de Duitsers.

De slag aan de grenzen

Gezien de opstelling van de Franse troepen lag het volgens de Pruisische legerleiding voor de hand dat een aanval over de rivier de Saar onmiddellijk te verwachten was. Behalve een kortstondige bezetting van Saarbrücken door de Fransen gebeurde er echter niets; de Fransen wachtten af. Von Moltke besloot daarop om de eerste variant van zijn strategie te gaan uitvoeren. Het Tweede Leger rukte op naar de grens, het Derde Leger moest zich hierbij voegen, komend vanuit het zuiden. Intussen diende het Eerste Leger op de rechtervleugel een afwachtende houding aan te nemen. De Fransen speelden het spel onbedoeld mee, doordat zij nog steeds geen enkel initiatief toonden.

Von Moltke's strategie werd echter gedwarsboomd door zijn eigen onderbevelhebbers. Het Derde Leger

liet zich verleiden tot slecht gecoördineerde confrontaties met de troepen van het door maarschalk Mac Mahon geleide Eerste Franse Legerkorps in de Elzas (de veldslagen bij Weissenburg en Wörth op 4 en 6 augustus). De kroon spande echter generaal Von Steinmetz, commandant van het Eerste Leger dat zich ter hoogte van Saarbrücken bevond. Hij zette eigenmachtig de aanval in op de Fransen, Moltke's instructies negerend. Dit leidde tot de slag bij Spicheren op 6 augustus. Deze 'minst voorbereide, gewenste of geleide slag uit de gehele veldtocht', waarbij een Duitse divisie een compleet Frans Legerkorps aanviel, veroorzaakte zware verliezen bij de Duitsers.

Doordat Steinmetz' troepen via het geplande opmarsgebied van het naderbij snellende Tweede Leger oprukten, ontstond bovendien een totale verwarring aan Duitse zijde. In plaats van gebruik te maken van de chaos bij de vijand, trokken de Fransen zich terug.

Toch ziet men tegenwoordig deze operatie als een mislukking voor de Duitsers.⁵ De beslissende slag aan de grens was uitgebleven.

Op weg naar Metz

De Duitsers hadden intussen dringend een time-out nodig. De troepen van het Eerste en het Tweede Leger moesten uit hun verwarde verstrengeling worden gehaald en verder was het wachten op het Derde Leger, dat onderweg was vanuit het zuiden. Voor de Fransen kwam de gevechtspauze eveneens zeer gelegen. Het keizerlijk hoofdkwartier gaf het bevel de verspreide hoofdmachten gezamenlijk ten oosten van Metz tegenover de Duitsers op te stellen.

Mac Mahon besloot echter om zich naar het veel westelijker gelegen Châlons-sur-Marne terug te trekken om zijn gehavende troepenmacht te hergroeperen. Napoleon III accepteerde deze beslissing en hij gaf Bazaine opdracht om met zijn legerkorpsen ook op Châlons terug te trekken. Op 12 augustus legde hij de algehele leiding over het Franse leger neer om zich meer bezig te kunnen houden met de politiek. Hij benoemde Bazaine tot nieuwe opperbevelhebber: 'Possibly his most fateful decision', aldus één van de commentatoren.⁶

Moltke zag na de hergroepering van zijn troepen kansen voor het realiseren van zijn tweede aanvalsoptie. Door een omtrekkende beweging vanuit het zuidwesten, moest Metz worden ingesloten, zodat de aftocht van de Fransen kon worden afgesneden. Hoewel hij voortdurend wees op de noodzaak om de cavalerie verkenningen te laten uitvoeren, zodat men wist waar de tegenstander zich bevond, gingen de Pruisische onderbevelhebbers zoals gewoonlijk weer af op hun eigen inzichten.

Dit leidde, net als bij Spichenen, tot confrontaties met veel grotere Franse eenheden, waarbij aan Duitse kant telkens zware verliezen werden geleden. Bazaine streefde er intussen meer naar om de verbindingen met Metz open te houden, dan zich te richten op de route naar Châlons. Het werd hierdoor vrijwel onmogelijk de beide legers in het westen samen te voegen.

Het beslissende moment voor de Duitsers was aangebroken. Von Moltke arriveerde nu om persoonlijk de operaties te gaan leiden.

Gravelotte/St-Privat – 18 augustus 1870

Bazaine trok zijn leger samen ten westen van Metz, vlak voor de fortenring die de stad en de zich daar bevindende grote munitie- en voedselopslagplaatsen omgaf. Men nam zeer gunstig gelegen verdedigingsposities in. Die strekten zich uit over een lengte van circa twintig kilometer, van het punt waar het riviertje de Mance ten zuidwesten van Metz in de Moezel stroomt en waar de hellingen steil zijn, via hoger gelegen posities in het middengedeelte, naar het noorden, dat gekenmerkt wordt door licht geaccidentieerd terrein.

Het was de bedoeling dat het Duitse Eerste Leger in het zuiden het scharnierpunt zou vormen van de omsingelingsbeweging, welke zou worden uitgevoerd door het Tweede Leger onder prins Friedrich Karl van Pruisen. Als gevolg van de ontoereikende informatie wist Moltke niet dat de Fransen zich hadden ingegraven en nam hij aan dat ze naar het noordwesten zouden trachten te ontsnappen. De prins moest dit zien te verhinderen. Na het begin van de

slag bleek al snel dat hij zich had vergist, maar ook de inmiddels aangepaste strategie bleek niet te kloppen. Het Tweede Leger liep niet, zoals Moltke meende, storm tegen de rechtervleugel van Bazaine's strijdmacht, maar richtte zich tegen het midden van de Franse verdedigingslinie. Het bevel om de operatie daarom uit te stellen, in afwachting van een omtrekkende beweging die een deel van de Duitse troepen bij het veel noordelijker gelegen St-Privat zou moeten gaan maken, werd echter te laat ontvangen.

Tegelijk met het Tweede Leger, kwam ook het Eerste in actie. De opdracht om de Fransen slechts bezig te houden, werd door de roekeloze Von Steinmetz meteen geïnterpreteerd als een mogelijkheid om voluit in de aanval te gaan. Smijrend met mensenlevens, moest hij echter constateren dat de tegenstanders korte metten maakten met de Duitsers die door het dal van de Mance opmarcheerden. Bij één van de aanvallen waren binnen enkele minuten niet minder dan 1300 slachtoffers aan Duitse zijde te betreuren. Uiteindelijk vond een chaotische terugtocht plaats voor het goedgerichte geweer vuur van de Franse militairen.

De gevechten in het midden van het front stabiliseerden zich in de loop van de middag. Het Duitse geschut kon de goed ingegraven Fransen daar niet verdrijven, en laatstgenoemden verhinderden met hun *chassepots* en *mitrailleuses* een opmars van de vijandelijke infanterie. Aan het noordelijke uiteinde van het front bleken de Franse troepen evenzeer goed in staat om de Duitsers te weerstaan, hoewel zij niet beschikten over materiaal om zich in te graven. Om 5 uur in de namiddag begon de Duitse aanval. Het ondersteunende artillerievuur was verkeerd gericht, waardoor de Fransen ook hier heer en meester van het slagveld waren. De weinige Duitsers die de aanval overleefd hadden, lagen in dekking op een punt waar ze met hun naaldgeweren de Fransen nog steeds niet konden bereiken. Anderhalf uur later bedroegen hun verliezen al 8000 man.

Hoewel de commandant van de rechtervleugel, maarschalk Canrobert, voortdurend om versterkingen vroeg, kreeg hij die slechts mondjesmaat. Van meet af aan was namelijk duidelijk dat het opperbevelhebber Bazaine voortdurend om één ding te doen was, namelijk het veiligstellen van de terugtocht naar Metz. Zodoende werd de mogelijkheid gemist om de Pruisen een zware nederlaag toe te brengen.

Ten langen leste brachten de Duitse kanonnen de beslissing. De Fransen op de rechtervleugel hadden zich immers nauwelijks kunnen ingraven en waren daardoor een gemakkelijk doelwit. Zij begonnen om 8 uur met de terugtocht.

Rond middernacht werd het Von Moltke en koning Wilhelm, die ook aanwezig was, duidelijk dat een overwinning was behaald. Zelf waren ze in het zuiden getuige geweest van het bloedbad waarin het Eerste Leger was gedompeld en zij hadden slechts de hoop gehad dat de slag op z'n best onbeslist zou kunnen eindigen.

Het oordeel dat door de krijgshistoricus Elliott-Wright wordt gevelde over het optreden van de opperbevelhebber Von Moltke tijdens de slag bij Gravelotte-St-Privat, is ronduit vernietigend:

'Moltke was fortunate in facing Bazaine: he did not have to pay the price of his failure to carry out adequate reconnaissance or to intervene in the afternoon's various sacrifices. Only his soldiers had to'.⁷

Dat laatste mag zeker gezegd worden. De Duitse verliezen waren bijna twee keer groter dan de Franse: 20.160 tegenover 12.275 inclusief krijgsgevangen aan de Franse kant. De beslissing voor de afloop van de oorlog was echter in feite gevallen.

Het langgerekte einde

De terugtocht die de troepen onder leiding van maarschalk Bazaine ondernamen, bracht hen weliswaar binnen de relatief veilige fortenlinie die de stad Metz omgaf, maar betekende tegelijkertijd dat zij zich aan een omsingeling blootstelden. Die volgde dan ook onmiddellijk. Von Moltke liet de belegering van de vestingstad over aan het

De koning nam de opvatting van de kanselier over, en op 5 januari begonnen de beschietingen. Drie weken later gaf de stad zich over, niet zozeer hierdoor, maar door gebrek aan voedsel en het aanhoudende mislukken van uitvallen van de verdedigers.

Op 10 mei 1871 werd in Frankfurt am Main het vredesverdrag gesloten, waarbij Frankrijk afstand deed van Elzas en Lotharingen, voorts een oorlogsschatting zou gaan betalen van 5 miljard goudfrancs en bovendien moest accepteren dat, zolang aan deze voorwaarden niet was voldaan, de Duitse bezetting van een deel van het land op Franse kosten zou voortduren.

Ten slotte

Waarom was de oorlog van 1870-'71 overbodig, zoals de titel van deze bijdrage luidt? Zoals eerder al betoogd, is het maar de vraag of Bismarck na het succes van 1866 nog redenen zag om een confrontatie met Frankrijk aan te gaan. Het ontstaan van de Noord-Duitse Bond betekende voor hem waarschijnlijk al de verwezenlijking van zijn conservatieve plannen. Gezien de nationaal gezinde stemming in Duitsland, lijkt het gerechtvaardigd zich af te vragen of de Kleinduitse eenheid er niet hoe dan ook zou zijn gekomen, eventueel zonder oorlog. Napoleon III had er in ieder geval in de jaren zestig geen overwegende bezwaren tegen, aangezien hij aan deze oplossing de voorkeur gaf boven een eenwording onder leiding van de Habsburgers. De met zijn gezondheid kwakkelende Napoleon III moet bovendien tevoren reeds weinig vertrouwen hebben gehad in een gunstig verloop van de strijd, omdat hij maar al te zeer beseftte dat de Franse militaire macht inferieur was aan de Duitse. Dat hij bij het begin van de vijandelijkheden het commando van de troepen op zich nam, werd dan ook in de eerste plaats bepaald door wat hij zag als zijn vorstelijke plicht.

Toen koning Wilhelm I van Pruisen op 18 januari 1871 in de Spiegelzaal van het paleis van Versailles werd uitgeroepen tot Duitse keizer, was

De uittocht van de gevangenen uit Metz.

hij in feite eerder teleurgesteld dan verheugd. Bismarck had de groothertog van Baden, die de proclamatie moest uitspreken, ingefluisterd niet de woorden 'keizer van Duitsland' te gebruiken, omdat dat volgens hem te veel naar Pruisische suprematie klonk. Beter was het om de tekst van de ontwerpgrondwet van het nieuwe rijk te volgen en 'Duitse keizer' te zeggen, maar daar was Wilhelm fel op tegen. De groothertog trachtte zich uit de lastige situatie te redden door de aanwezige hoogwaardigheidsbekleders uit te nodigen tot hoerageroep voor 'Kaiser Wilhelm'. Laatstgenoemde negeerde bij het verlaten van het proclamatiepodium daarop de uitgestoken hand van de kanselier die hem als eerste met zijn benoeming wilde feliciteren. Von Moltke werd nog tijdens de oorlog in de adelstand verheven en bovendien bevorderd tot veldmaarschalk. Pas in 1888 verliet hij vrijwillig de dienst. Hij overleed drie jaar later, op 91-jarige leeftijd.

Noten

- 1 Otto von Bismarck in een interview, 1890.
- 2 Ontleend aan de titel van de biografie van de hand van Lothar Gall: *Bismarck, der weisse Revolutionär* (Frankfurt/M, Berlijn, Wenen 1983). 'Wit' is de kleur die symbool staat voor conservatisme en contra-revolutie. De Bourbons, die over Frankrijk regeerden tot de Franse Revolutie en ook nog tussen 1814 en 1830, voerden een witte vlag die bespikkeld was met gouden lelies.
- 3 J.C.F. Fuller constateert: 'Whereas Napoleon led and controlled throughout, Moltke brought his armies to their star-

ting points and then abdicated his command and unleashed them', geciteerd in T.N. Dupuy, *A genius for war, the German army and general staff 1807-1945* (Princeton 1971) 103.

- 4 De Oostenrijkse kanselier Beust tegen Von Metternich op 11 juli 1870: 'Als ik zie wat er gebeurt, vraag ik me af of ik imbeciel ben geworden'. Citaat in: A.J.P. Taylor, *The struggle for mastery in Europe, 1848-1918* (2e druk; Oxford 1977) 208.
- 5 Horst Rohde en Armin Karl Geiger, *Militärsgeschichtlicher Reiseführer, Metz* (Hamburg 1995) 63.
- 6 P. Elliott-Wright, *Gravelotte-St-Privat 1870, end of the Second Empire*. Campaign series nr. 21 (Londen 1993), 11.
- 7 P. Elliott-Wright, *Gravelotte-St-Privat*, 89.
- 8 Door het commando over het nieuwgevormde leger op te dragen aan prins Friedrich Karl, kon Von Steinmetz worden weggepromoveerd tot gouverneur van Posen.
- 9 Deze beide beweringen door: Golo Mann, *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts* (herz. 12e druk, Frankfurt am Main 1977) 381.
- 10 Von Moltke had een andere mening. Hij zei grote logistieke problemen te verwachten, vanwege de noodzakelijke aanvoer van belegeringsgeschut en munitie. Volgens Lothar Gall ging het hem echter veel meer om het voortzetten van een vernietigingsoorlog tegen Frankrijk (*Bismarck, der weisse Revolutionär* 441).
- * Dit artikel is, uitgebreider, afgedrukt in de Studiegids 2004 van de Western Front Association Nederland, 'Metz tussen Marianne en Germania', red. Aris de Bruin..